

0.1 Elasticita montáže

0.1.1 Rovnice pro rovnováhu, Hookův zákon a Lamého rovnice

Pohybová rovnice pro pevnou látku, zapsaná v indexové notaci, je:¹

$$\rho u_{r,tt} = \sigma_{rs,s} + \rho f_r$$

kde u_r označuje *posunutí*, index $r = 1..3$, resp. do počtu dimenzí, označuje složky souřadnic, ρ hustotu, σ_{rs} tenzor napětí (čili vnitřní síly působící na jednotku plochy, $[\sigma_{rs}] = \text{Pa}$), f_r síly působící v objemu tělesa (vyjádřené na jednotku objemu, $[f_r] = \text{N/m}^3$), například by se mohlo jednat o gravitaci.

Vynecháním časových derivací získáme *rovnici pro rovnováhu*:

$$\sigma_{rs,s} + \rho f_r = 0 \quad \text{v } \Omega, \quad (1)$$

která musí platit v celém objemu Ω tělesa.

Tuto parciální diferenciální rovnici musíme doplnit o konkrétní *okrajovou podmínku*, aby řešení bylo jednoznačné:

$$\sigma_{rs} n_s = g_r \quad \text{na } \Gamma, \quad (2)$$

platicí na hranici Γ objemu Ω , kde působí povrchové síly g_r (vyjádřené na jednotku plochy, $[g_r] = \text{Pa}$); n_s zde označuje normálu k ploše. Pro volný povrch by bylo samozřejmě $g_r = 0$.

Hookův zákon v nejjednodušší podobě je $\sigma = E\varepsilon$, kde σ označuje napětí (sílu na jednotku plochy, resp. průřezu), E Youngův modul pružnosti (též elastický modul, $[E] = \text{Pa}$) a ε je deformace (bezrozměrná, změna délky lomená délkou). Pro popis deformací ve třech rozměrech však potřebujeme jeho složitější podobu:

$$\sigma_{rs} = \lambda \varepsilon_{qq} \delta_{rs} + 2\mu \varepsilon_{rs}, \quad (3)$$

kde δ_{rs} je Kroneckerovo delta (pro $r = s$ je $\delta_{rr} = 1$ jinak $\delta_{rs} = 0$) a λ a μ jsou Laméovy konstanty, mající určitý vztah k modulu pružnosti E a Poissonově poměru ν , jež jsou obvykle udáványmi charakteristikami materiálů:

$$\mu = \frac{E}{2(1+\nu)}, \quad \lambda = \frac{E\nu}{(1+\nu)(1-2\nu)}.$$

¹ Indexy za čárkou označují v této notaci derivace $_{,t} \equiv \frac{\partial}{\partial t}$, $_{,s} \equiv \frac{\partial}{\partial x_s}$, při totožných indexech platí sumační pravidlo $_{,qq} \equiv \sum_q$.

Tenzor deformací je zaveden jako:

$$\varepsilon_{rs} \equiv \frac{1}{2}(u_{r,s} + u_{s,r}).$$

Dosažením Hookova zákona do rovnice pro rovnováhu obdržíme *Laméovu rovnici*, čili parciální diferenciální rovnici pro posunutí u_r („skrytá“ v tenzoru deformace):

$$(\lambda \varepsilon_{qq} \delta_{rs})_{,s} + (2\mu \varepsilon_{rs})_{,s} + \rho f_r = 0, \quad (4)$$

neboli:

$$(\lambda u_{q,q} \delta_{rs})_{,s} + [\mu(u_{r,s} + u_{s,r})]_{,s} + \rho f_r = 0.$$

Tuto rovnici můžeme též zapsat abstraktněji pomocí diferenciálního operátoru:

$$\mathcal{L}(u_r) = 0. \quad (5)$$

0.1.2 Slabá formulace problému

Namísto (zatím neznámého) řešení u_r rovnice (5) hledáme jeho aproximaci (Langtangen 2003):

$$u \doteq \hat{u}_r = \sum_{j=1}^M u_{j,r} N_{j,r},$$

kde $N_{j,r}$ jsou bázové funkce a $u_{j,r}$ hledané koeficienty; M je počet bodů sítě, kterou triangulujeme objem Ω . Pro aproximaci však nebude rovnice (5) platit přesně, nýbrž:

$$\mathcal{L}(\hat{u}_r) \neq 0.$$

Požadujeme alespoň, aby součet všech reziduí byl nulový:

$$\int_{\Omega} \sum_{r=1}^3 \mathcal{L}(\hat{u}_r) W_{ir} d\Omega = 0,$$

kde W_{ir} jsou vhodné váhy, nazývané též *testovací funkce*. Tato rovnice se nazývá *slabá formulace*. Integrace přes objem Ω zde odpovídá sumaci $\sum_{i=1}^M$. Sumy přes body sítě i a přes dimenze r lze sdružit do jedné, abychom tu druhou nemuseli stále vypisovat.

V Galerkinově metodě bereme za váhy přímo bázové funkce, $W_{ir} \equiv N_{ir}$, takže:

$$\int_{\Omega} \mathcal{L}(\hat{u}_r) N_{ir} d\Omega = 0.$$

Pro naši rovnici rovnováhy (1), máme:

$$\int_{\Omega} \sigma_{rs,s} N_{ir} d\Omega + \int_{\Omega} \rho f_r N_{ir} d\Omega = 0.$$

Pro její úpravu využijeme Greenovo lemma:

$$\int_{\Omega} \sigma_{rs,s} N_{ir} d\Omega = - \int_{\Omega} \sigma_{rs} N_{ir,s} d\Omega + \int_{\Gamma} \overbrace{\sigma_{rs} n_s}^{g_r} d\Gamma$$

a zároveň dosadíme z Hookova zákona (3) a šikovně z okrajové podmínky (2):

$$- \int_{\Omega} (\lambda \varepsilon_{qq} \delta_{rs} + 2\mu \varepsilon_{rs}) N_{ir,s} d\Omega + \int_{\Gamma} g_r N_{ir} d\Gamma + \int_{\Omega} \rho f_r N_{ir} d\Omega = 0, \quad (6)$$

čímž získáme základní rovnici pro metodu konečných prvků.

0.1.3 Implementace v programu FreeFem++

V programu FreeFem++ (Hecht 2012) je implementace velmi snadná, protože umožňuje symbolický zápis integrálů přes Ω a Γ (viz níže). Funkce $\hat{u}_r$ jsou v programu značeny u_1, u_2, u_3 , testovací funkce N_{ir} pak v_1, v_2, v_3 . Aby bylo zápisu dobře rozumět, některé členy rovnice (6) rozepíšeme:

$$\begin{aligned} \sum_q \varepsilon_{qq} &= \sum_q \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_q}{\partial x_q} + \frac{\partial u_q}{\partial x_q} \right) = \frac{\partial u_1}{\partial x} + \frac{\partial u_2}{\partial y} + \frac{\partial u_3}{\partial z}, \\ \sum_r \sum_s \delta_{rs} N_{ir,s} &= \sum_r \frac{\partial N_{ir}}{\partial x_r} = \frac{\partial v_1}{\partial x} + \frac{\partial v_2}{\partial y} + \frac{\partial v_3}{\partial z}, \\ \sum_r \sum_s \varepsilon_{rs} N_{ir,s} &= \sum_r \sum_s \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_r}{\partial x_s} + \frac{\partial u_s}{\partial x_r} \right) \frac{\partial N_{ir}}{\partial x_s} = \\ &= \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_1}{\partial x_1} + \frac{\partial u_1}{\partial x_1} \right) \frac{\partial v_1}{\partial x_1} + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_1}{\partial x_2} + \frac{\partial u_2}{\partial x_1} \right) \frac{\partial v_1}{\partial x_2} + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_1}{\partial x_3} + \frac{\partial u_3}{\partial x_1} \right) \frac{\partial v_1}{\partial x_3} + \\ &+ \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_2}{\partial x_1} + \frac{\partial u_1}{\partial x_2} \right) \frac{\partial v_2}{\partial x_1} + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_2}{\partial x_2} + \frac{\partial u_2}{\partial x_2} \right) \frac{\partial v_2}{\partial x_2} + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_2}{\partial x_3} + \frac{\partial u_3}{\partial x_2} \right) \frac{\partial v_2}{\partial x_3} + \\ &+ \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_3}{\partial x_1} + \frac{\partial u_1}{\partial x_3} \right) \frac{\partial v_3}{\partial x_1} + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_3}{\partial x_2} + \frac{\partial u_2}{\partial x_3} \right) \frac{\partial v_3}{\partial x_2} + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u_3}{\partial x_3} + \frac{\partial u_3}{\partial x_3} \right) \frac{\partial v_3}{\partial x_3} = \\ &= \left[\frac{\partial u_1}{\partial x}, \frac{\partial u_2}{\partial y}, \frac{\partial u_3}{\partial z}, \frac{1}{\sqrt{2}} \left(\frac{\partial u_2}{\partial z} + \frac{\partial u_3}{\partial y} \right), \frac{1}{\sqrt{2}} \left(\frac{\partial u_1}{\partial z} + \frac{\partial u_3}{\partial x} \right), \frac{1}{\sqrt{2}} \left(\frac{\partial u_1}{\partial y} + \frac{\partial u_2}{\partial x} \right) \right] \cdot \\ &\cdot \left[\frac{\partial v_1}{\partial x}, \frac{\partial v_2}{\partial y}, \frac{\partial v_3}{\partial z}, \frac{1}{\sqrt{2}} \left(\frac{\partial v_2}{\partial z} + \frac{\partial v_3}{\partial y} \right), \frac{1}{\sqrt{2}} \left(\frac{\partial v_1}{\partial z} + \frac{\partial v_3}{\partial x} \right), \frac{1}{\sqrt{2}} \left(\frac{\partial v_1}{\partial y} + \frac{\partial v_2}{\partial x} \right) \right] \end{aligned}$$

```

// read mesh from file

load "msh3";
load "medit";

mesh3 Th = readmesh3("cube.1.msh");

real a = 0.1; // cross section dimensions [m]
real b = 0.15;

/*****/

// material parameters (and units)

real MPa = 1.e6; // Pa
real ag = 9.81; // gravitational acceleration [m/s^2]

real E = 21.5e4 * MPa; // Young modulus [Pa], steel
real nu = 0.29; // Poisson ratio [], steel
real rho = 7800.; // density [kg/m^3], steel
real f = rho * ag; // volumetric force [Pa/m = N/m^3], i.e. gravity
real m = 100.; // mass attached at the end of the bend [kg]
real g = m*ag / (a*b); // surface force [Pa = N/m^2]

real mu = E/(2*(1+nu)); // Lamé's constants
real lambda = E*nu/((1+nu)*(1-2*nu));

/*****/

// finite elements space (vectorial)

fespace Vh(Th, [P1,P1,P1]);
Vh [u1,u2,u3], [v1,v2,v3];

// macros simplifying the problem

real sqrt2 = sqrt(2.);
macro epsilon(u1,u2,u3) [ dx(u1), dy(u2), dz(u3), (dz(u2)+dy(u3))/sqrt2,
  (dz(u1)+dx(u3))/sqrt2, (dy(u1)+dx(u2))/sqrt2 ] // end-of-macro
macro div(u1,u2,u3) ( dx(u1)+dy(u2)+dz(u3) ) // end-of-macro

/*****/

// weak formulation of the problem and solution

solve Lamé([u1,u2,u3], [v1,v2,v3]) =
  int3d(Th)(
    lambda * div(u1,u2,u3) * div(v1,v2,v3) // divergence term
    + 2.*mu*( epsilon(u1,u2,u3) '* epsilon(v1,v2,v3) ) // ' ) // vectorial *
  )
- int3d(Th) (-f*v3) // volumetric forces
- int2d(Th,3) (-g*v3) // surface forces
+ on(1, u1=0, u2=0, u3=0); // Dirichlet boundary condition

```

```

/*****/

// save output and show maximum displacement

savemesh(Th, "output.sol.mesh");
savesol("output.sol", Th, [u1,u2,u3], order=1);

real umax = max(abs(u1[] .min), u1[] .max);
cout << "\numax = " << umax << " m = " << umax*1.e6 << " microns\n" << endl;

/*****/

// display amplified mesh

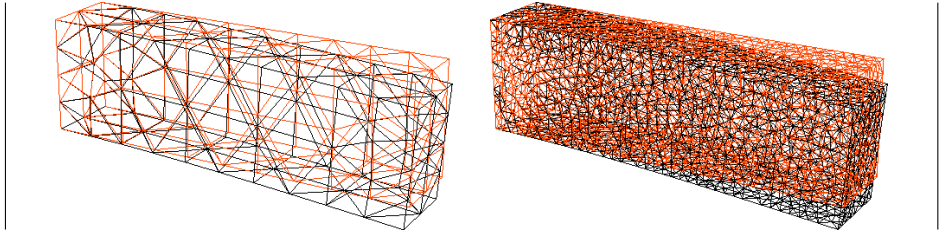
real coef= 0.2*b/umax;
mesh3 Thamplified = movemesh3(Th, transfo = [x+u1*coef, y+u2*coef, z+u3*coef]);

int[int] ref0 = [1,0, 2,0, 3,0, 4,0, 5,0, 6,0]; // change labels
int[int] ref2 = [1,2, 2,2, 3,2, 4,2, 5,2, 6,2];
Th = change(Th, label=ref2);
Thamplified = change(Thamplified, label=ref0);

plot(Th, Thamplified, wait=1, cmm = "amplification = " + coef);

```

Program lze spustit jednoduše z příkazové řádky FreeFem++ `lame.edp`. Příklad výsledku výpočtu je na obr. 1.

Obr. 1 — Porovnání nedeformované a deformované sítě, kde posunutí spočtená programem FreeFem++ byla zvětšena faktorem asi 4000. Maximální posunutí dosahuje $u_{\max} = 7,7 \mu\text{m}$. Vlevo síť hrubá a vpravo jemná, s počtem vrcholů $n_{\text{vertices}} = 88$, resp. 3018.

0.1.4 Vytvoření sítě programem Tetgen

Objem, vymezený povrchovou sítí ve formátu MESH, je nutné triangulovat čtyřstěny. Pomocí programu `tetgen` (Si 2006) to můžeme provést jako: `tetgen -Vgpnq1.2a1.e-6 cube.mesh > tetgen.log`, kde parametr $q = 1,2$ omezuje poměr stran čtyřstěnu a $a = 10^{-6}$ jejich maximální objem. Pro import do programu FreeFem++ se osvědčilo použít formát MSH: `./nodeeleface2msh.awk cube.1.node cube.1.ele cube.1.face > cube.1.msh`.

0.1.5 Testovací příklad s jednoduchým nosníkem a závažím

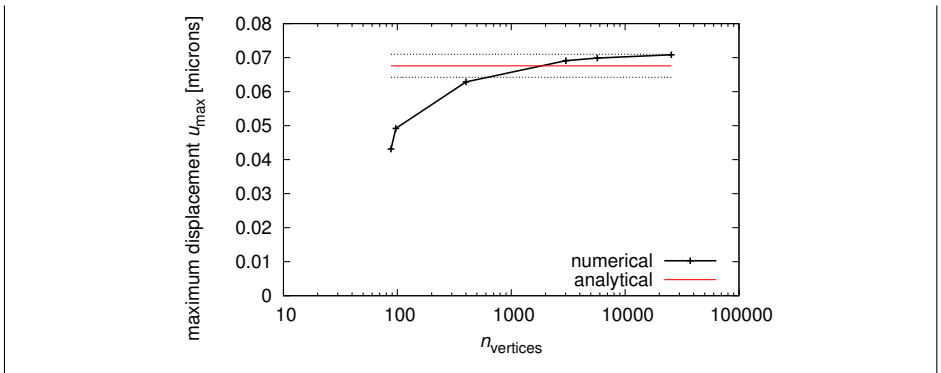
Analytické řešení lze použít pro kontrolu implementace. Pro nosník na jednom konci upevněný a na druhém konci zatížený, je výchylka konce:

$$x_l = \frac{Fl^3}{3EI_a},$$

kde $F = ma_g$ je síla působící svisle na konec nosníku, m hmotnost závaží, a_g tíhové zrychlení, l délka nosníku, E modul pružnosti a I_a kvadratický moment průřezu. Pro obdélníkový průřez o rozměrech a , b (měřených vodorovně a svisle) a pro osu procházející středem je:

$$I_a = \frac{ab^3}{12}.$$

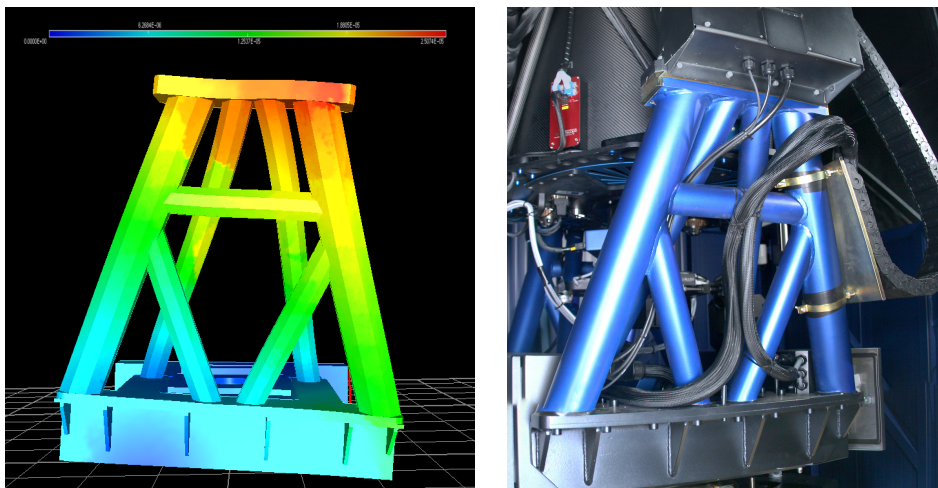
Rozdíly mezi analytickým a numerickým modelem dosahují méně než 5% pro počet vrcholů $n_{\text{vertices}} \gtrsim 10^3$. Mohou být dány jednak diskretizací numerického modelu a jednak omezeními analytického modelu.

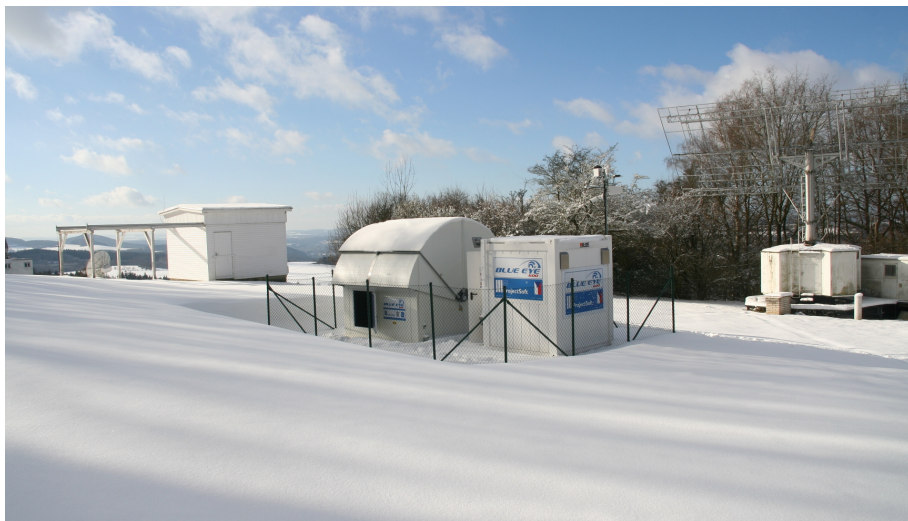
Obr. 2 — Porovnání numerického a analytického modelu deformace jednoduchého nosníku. Hodnoty parametrů byly v obou případech zvoleny následovně: $l = 0,5 \text{ m}$, $a = 0,1 \text{ m}$, $b = 0,15 \text{ m}$, $m = 1 \text{ kg}$, $a_g = 9,81 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$, $E = 21,5 \cdot 10^4 \text{ MPa}$, $\nu = 0,29$.

0.1.6 Výpočet deformace vidlice

Pro vidlici (montáž) lze postupovat obdobně. Před exportem z programu CAD je vhodné konstrukci zjednodušit. Pak stačí konvertovat příslušnou síť do formátu MESH a přitom zadat působení silou určitého směru na určitou plochu (označenou pomocí sloupce label v síti). Výsledek triangulace a výpočtu je ukázán na obr. 3; celou observatoř pak vidíme na obr. 4.

Obr. 3 — Spočtené deformace vidlice, respektive části alt–azimutální montáže, při působení síly 1300 N na horní část, kde budou umístěny domečky pro momentové motory. Maximální posunutí činí 20 μm . Vpravo výsledná podoba montáže.

Obr. 4 — Autonomní oservatoř BlueEye 600, vyrobená firmou Projectsoft v rámci grantu Technologické agentury ČR, byla umístěna v Ondřejově.

Literatura

Učebnice

Reference